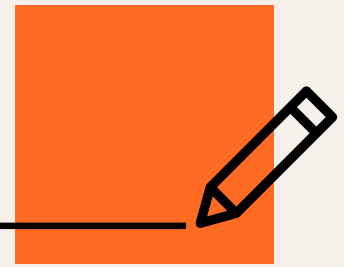

Η ΜΕΤΑ-ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΡΠΟΥΖΟΣ

Το Ερώτημα ενός Χωροχρόνου χωρίς Κέντρο και περιφέρεια

Από τον Αριστοτέλη ως τον Καντ, η δυτική φιλοσοφία στοχάστηκε τον χώρο και τον χρόνο σε σχέση με τις συνθήκες και τις δυνατότητας της εμπειρίας ή ως ιδιότητες της πραγματικότητας. Στη μεν αριστοτελική παράδοση ο χώρος ορίζεται τοπολογικά — ως τόπος των σωμάτων — και ο χρόνος αριθμητικά — ως «αριθμός κινήσεως κατά το πρότερον και ύστερον». Στη δε καντιανή κριτική φιλοσοφία χώρος και χρόνος μετατρέπονται σε a priori μορφές της εποπτείας, υπερβατολογικές συνθήκες κάθε φαινομενικής εμπειρίας. Και στις δύο παραδόσεις, ωστόσο, διατηρείται μια κοινή υπόθεση: ο χώρος και ο χρόνος είναι δομές που οργανώνουν τα φαινόμενα από ένα — έστω υπονοούμενο — κέντρο αναφοράς. Ο Αλέξης Καρπούζος αμφισβητεί ριζικά αυτή την υπόθεση. Ο Σφαιρικός Χωροχρόνος που εισάγει δεν είναι ούτε τόπος ούτε εποπτεία· είναι μια δυναμική οντολογική δομή που αρνείται κάθε προνομιακό σημείο αναφοράς, κάθε εξωτερικό κέντρο, κάθε αρχή που προηγείται της ίδιας της κίνησης του κόσμου. Το ερώτημα που τίθεται εξ αρχής είναι: τι σημαίνει να σκεφτόμαστε έναν χωρόχρονο που δεν «περιέχει» τα όντα αλλά είναι ο τρόπος με τον οποίο τα όντα είναι; Και τι οντολογικές συνέπειες έχει αυτή η μετατόπιση για την κατανόηση της ύπαρξης, της συνείδησης και της αλήθειας;

Παν-κεντρικότητα: Η Υπέρβαση της Μεταφυσικής της Αρχής

Η δυτική μεταφυσική διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό ως αναζήτηση αρχής — ενός προνομιακού σημείου εκκίνησης που εξηγεί και θεμελιώνει τα υπόλοιπα. Ο Θαλής ισχυρίστηκε ότι η αρχή είναι το ύδωρ, ο Αναξίμανδρος το άπειρον, ο Πυθαγόρας ο αριθμός. Στη μεγάλη μεταφυσική παράδοση που ακολούθησε, αυτή η αρχή πήρε διαφορετικά ονόματα — Θεός, Λόγος, Υποκείμενο, Πνεύμα, Βούληση — αλλά διατήρησε πάντοτε τη δομή ενός προνομιακού κέντρου από το οποίο ακτινοβολεί το νόημα. Ακόμη και εκεί όπου η δυτική φιλοσοφία φαίνεται να εγκαταλείπει αυτό το μοντέλο — όπως στη νιτσεική «θάνατο του Θεού» — εξακολουθεί να ορίζεται αρνητικά σε σχέση με αυτό: η απουσία κέντρου γίνεται αντιληπτή ως απώλεια, ως νιχιλισμός, ως κρίση νοήματος. Ο Καρπούζος κάνει ένα διαφορετικό βήμα: δεν θρηνεί την απουσία κέντρου ούτε αναζητά νέο κέντρο για να αντικαταστήσει το χαμένο — προτείνει ότι η ίδια η δομή της ύπαρξης είναι παν-κεντρική.

Παν-κεντρικότητα ως Οντολογική Θέση

Να μην υπάρχει προνομιακό κέντρο δεν σημαίνει να μην υπάρχει καθόλου δομή. Σημαίνει ότι κάθε σημείο της ύπαρξης είναι ταυτόχρονα κέντρο και περιφέρεια — ότι κάθε ον, στην ιδιαιτερότητά του, εκφράζει μια σχέση με το σύνολο που δεν μπορεί να αναχθεί σε κανέναν κοινό παρονομαστή. Αυτή η θέση ηχεί, σε πρώτη ανάγνωση, ως παράδοξο: πώς μπορεί κάθε σημείο να είναι κέντρο αν δεν υπάρχει κέντρο; Το παράδοξο προκύπτει από την επιμονή στη γεωμετρική εικόνα του κέντρου — ένα μοναδικό σημείο από το οποίο ορίζονται όλα τα άλλα. Αν εγκαταλείψουμε αυτή την εικόνα, η παν-κεντρικότητα γίνεται κατανοητή ως αμοιβαία συγκρότηση: κάθε ον ορίζεται από τη σχέση του με κάθε άλλο, και κανένα δεν προηγείται οντολογικά των σχέσεων που το συγκροτούν. Η εγγύτερη παράλληλη θέση στη δυτική παράδοση βρίσκεται στον Σπινόζα: η Substantia ως

απόλυτη ολότητα που εκφράζεται σε άπειρα attributes και άπειρους modi, καθένας από τους οποίους εκφράζει με τον δικό του τρόπο τη μοναδική ουσία. Αλλά στον Σπινόζα η Substantia παραμένει ένα — υφολογικά τουλάχιστον — προνομιακό θεμέλιο. Στον Καρπούζο δεν υπάρχει καν αυτό το θεμέλιο: η ολότητα δεν προηγείται των σχέσεων, αλλά είναι αυτές ακριβώς οι σχέσεις στη δυναμική τους αλληλοσύσταση. Η ηρακλείτεια παράδοση προσφέρει εδώ μια γόνιμη σύγκλιση. Για τον Ηράκλειτο, «τα πάντα ρει» — η πραγματικότητα είναι ροή, και η ροή δεν έχει σταθερό αφετήριο σημείο. Το Ένα που αναδύεται μέσα από τα Πολλά δεν είναι ξεχωριστή αρχή από τα Πολλά, αλλά ο τρόπος με τον οποίο τα Πολλά αλληλοσυντηρούνται στην αντίθεσή τους. Ο Σφαιρικός Χωροχρόνος αναλαμβάνει αυτή τη διαίσθηση και της δίνει συστηματική οντολογική διατύπωση.

Πανχρονικότητα: Προς μια Μετα- Οντολογία του Χρόνου

Η κυρίαρχη αντίληψη του χρόνου στη δυτική φιλοσοφία είναι γραμμική: παρελθόν, παρόν, μέλλον διαδέχονται το ένα το άλλο σε μια μη αναστρέψιμη ακολουθία. Αυτή η αντίληψη εδράζεται σε ένα μοντέλο ροής — ο χρόνος «ρέει» από το παρελθόν προς το μέλλον, και το παρόν είναι το λεπτό σύνορο μεταξύ τους. Η αριστοτελική θεώρηση του χρόνου ως μέτρου της κίνησης, αλλά και η νεωτερική φυσική αντίληψη, επικυρώνουν αυτό το μοντέλο. Ωστόσο, η γραμμική αντίληψη αντιμετωπίζει βαθύτατα φιλοσοφικά προβλήματα. Ο Αυγουστίνος ήταν ο πρώτος που τα διατύπωσε με οξύτητα: αν το παρελθόν δεν υπάρχει πια και το μέλλον δεν υπάρχει ακόμη, τι ακριβώς «υπάρχει» στον χρόνο; Η απάντησή του — ότι ο χρόνος είναι «distentio animi», διάταση της ψυχής, και ότι το παρόν αγκαλιάζει ένα «παρόν-παρελθόν», ένα «παρόν-παρόν» και ένα «παρόν-μέλλον» — αναδεικνύει ότι η χρονική εμπειρία δεν είναι ποτέ μια στιγμιαία παρουσία, αλλά πάντοτε μια σύνθεση.

Η Πανχρονικότητα ως Οντολογικός Ορίζοντας

Ο Καρπούζος προχωρά πολύ πέρα από αυτή τη φαινομενολογική παρατήρηση. Η πανχρονικότητα δεν αφορά μόνο τη δομή της ανθρώπινης εμπειρίας, αλλά την οντολογική δομή του ίδιου του κόσμου: όλες οι στιγμές του χρόνου συνυπάρχουν, όχι διαδοχικά, αλλά ως πλέγμα αμοιβαίων αναφορών. Κάθε παρόν «φέρει» μέσα του το σύνολο του χρόνου — όχι ως μνήμη ή προσδοκία, αλλά ως οντολογική δομή. Αυτή η θέση προσιδιάζει τη χαϊντεγκεριανή ανάλυση της χρονικότητας, αλλά με σημαντική διαφορά. Ο Χάιντεγκερ, στο «Είναι και Χρόνος», αναλύει τη χρονικότητα του Dasein ως «εκστατική»: η ανθρώπινη ύπαρξη είναι πάντοτε ήδη «εκτεταμένη» προς το παρελθόν (ως ριπτότητα) και προς το μέλλον (ως προβολή), και αυτή η εκστατική δομή είναι ο ορίζοντας μέσα στον οποίο αναδύεται το Είναι. Όμως για τον Χάιντεγκερ αυτή η χρονικότητα είναι πρωτίστως δομή της ανθρώπινης ύπαρξης — η «πηγαία χρονικότητα» είναι η χρονικότητα του Dasein. Η μετα-οντολογική σκέψη αποδεσμεύει την πανχρονικότητα από την αποκλειστική σύνδεσή της με την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο κόσμος δεν είναι χρονικός επειδή τον βιώνει ένα χρονικό ον — είναι χρονικός με τον τρόπο της πανχρονικότητας, ως συνύπαρξη όλων των ροπών του χρόνου σε κάθε σημείο της ύπαρξης. Αυτό δεν σημαίνει αιωνιότητα με τη θεολογική έννοια — την άχρονη παρουσία ενός Θεού — αλλά μια χρονικότητα τόσο πυκνή που η γραμμικότητα αποδεικνύεται απλοποίηση. Ο Πλωτίνος, στις «Εννεάδες», πρόσφερε μια ανάλογη διαίσθηση: για αυτόν, ο χρόνος είναι η «ζωή της ψυχής στην κίνησή της από τη μια κατάσταση στην άλλη», αλλά ο Νους — η δεύτερη υπόσταση — ενέχει ταυτόχρονα όλους τους τρόπους του είναι. Ο Καρπούζος απομακρύνεται από το νεοπλατωνικό ιεραρχικό σχήμα, αλλά διατηρεί τη διαίσθηση ότι η βαθύτερη πραγματικότητα δεν «κινείται» γραμμικά αλλά κατέχει ταυτόχρονα ό, τι η επιφανειακή αντίληψη βιώνει ως ακολουθία.

Μη-τοπικότητα: Διασυνδεσιμότητα και Ολομερικότητα

ως Οντολογικές Κατηγορίες

Η κυρίαρχη οντολογία της νεωτερικότητας είναι οντολογία εξωτερικότητας: τα όντα ορίζονται πρωτίστως μέσω της χωρικής τους απόστασης, της αυτοτέλειάς τους, της ικανότητάς τους να υπάρχουν ανεξάρτητα από τα άλλα. Αυτό το μοντέλο, που φτάνει στην πληρέστερη φιλοσοφική έκφρασή του στον Λοκ και τον Χιουμ, αντιμετωπίζει τις σχέσεις μεταξύ όντων ως εξωτερικές — ως δεσμούς που συνάπτονται μεταξύ προ-υπαρχόντων, αυτοτελών οντοτήτων. Ο Καρπούζος αντιτάσσει μια οντολογία εξω-εσωτερικότητας και διασυνδεσιμότητας: τα όντα δεν υπάρχουν πρώτα και σχετίζονται μετά — αντιθέτως, η σχέση είναι συγκροτητική της ίδιας της ύπαρξής τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα όντα χάνουν την ιδιαιτερότητά τους· σημαίνει ότι η ιδιαιτερότητά τους είναι ίδια η έκφραση της σχέσης τους με το σύνολο. Η έννοια της ολομερικότητας — ότι κάθε τμήμα φέρει πληροφορία για το σύνολο και το εκφράζει — έχει βαθιές ρίζες στη φιλοσοφική παράδοση. Στο πλατωνικό «Τίμαιο», ο Δημιουργός κατασκευάζει τον κόσμο ως ζωντανό οργανισμό στον οποίο κάθε μέρος αντικατοπτρίζει τη δομή του όλου. Η νεοπλατωνική παράδοση εμβάθυνε αυτή τη διαίσθηση: στον Πλωτίνο, κάθε επίπεδο πραγματικότητας «εκπορεύεται» από το ανώτερο και το αντικατοπτρίζει — το Έν είναι παρόν σε κάθε ον. Ο Καρπούζος αποδεσμεύει αυτή τη διαίσθηση από το ιεραρχικό πλαίσιο της νεοπλατωνικής εκπόρευσης. Δεν υπάρχει «ανώτερο» από το οποίο εκπορεύεται το «κατώτερο»· υπάρχει μόνο το σύνολο που εκφράζεται — με διαφορετικό τρόπο, αλλά με ίση αξιοπρέπεια — σε κάθε ένα από τα συστατικά του. Αυτό ανακαλεί ορισμένες πτυχές της Χεγκελιανής διαλεκτικής — ιδιαίτερα την ιδέα ότι το Απόλυτο δεν είναι κάτι χωριστό από τα πεπερασμένα, αλλά εκφράζεται μέσα από αυτά — αλλά χωρίς το τελεολογικό σχήμα ανάπτυξης προς ένα Τέλος.

Η Σχεσιακή Οντολογία και το Πρόβλημα της Ταυτότητας

Μια ενδεχόμενη φιλοσοφική ένσταση στη μη-τοπική, σχεσιακή οντολογία του Καρπούζου αφορά το πρόβλημα της ταυτότητας: αν κάθε ον ορίζεται εξολοκλήρου από τις σχέσεις του, πώς διατηρεί κάποια ταυτότητα; Δεν διαλύεται σε ένα αδιαφοροποίητο σύνολο; Ο Καρπούζος αντιμετωπίζει αυτή την ένσταση με μια λεπτή οντολογική διάκριση: η σχεσιακή συγκρότηση δεν ισοδυναμεί με ταύτιση. Κάθε ον εκφράζει το σύνολο από μια ειδική οπτική γωνία — τη δική του μοναδική θέση στην παν-κεντρική δομή. Η ταυτότητά του δεν είναι κάτι πίσω ή πέρα από τις σχέσεις, αλλά η ίδια η ιδιαίτερη συγκεντρωτική έκφρασή του. Είναι, θα λέγαμε, ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο το σύνολο διπλώνεται μέσα σε ένα σημείο.

Μετα-Οντολογία: Πέρα από τη Μεταφυσική της Αντίθεσης

Η αναλυτική παρουσίαση των τριών οντολογικών ιδιοτήτων του Σφαιρικού Χωροχρόνου επιτρέπει τώρα μια συνθετική κατανόηση της φιλοσοφικής καινοτομίας που αυτός εκπροσωπεί. Και οι τρεις ιδιότητες — παν-κεντρικότητα, πανχρονικότητα, μη-τοπικότητα — υπερβαίνουν συστηματικά μια θεμελιακή μεταφυσική αντίθεση. Η παν-κεντρικότητα υπερβαίνει την αντίθεση κέντρου/περιφέρειας, η οποία συνεπάγεται πάντοτε ιεραρχία — κάποια όντα, κάποιες αρχές, κάποιες αλήθειες είναι «πιο κεντρικές» από άλλες. Με την παν-κεντρικότητα, κάθε ον είναι εξίσου κεντρικό — όχι επειδή εξισώνεται με τα άλλα, αλλά επειδή η ίδια η δομή κεντρικότητας αποκτά πλέον καθολική εφαρμογή. Η πανχρονικότητα υπερβαίνει την αντίθεση μόνιμου/παροδικού, η οποία κυριαρχεί στην ιστορία της μεταφυσικής από τον Παρμενίδη ως τον Χέγκελ. Ο Παρμενίδης αντέτασσε το αιώνιο, αναλλοίωτο Ον στη ροή της γένεσης. Ο Χέγκελ κατέληγε το μόνιμο στο τέλος της διαλεκτικής κίνησης. Ο Καρπούζος δεν επιλέγει: η κίνηση και η μονιμότητα δεν είναι αντίθετες κατηγορίες, αλλά αλληλοδιαπλεκόμενες διαστάσεις της αυτής οντολογικής δομής. Η μη-τοπικότητα υπερβαίνει την αντίθεση ταυτότητας/σχέσης — την υπόθεση ότι τα όντα πρώτα «είναι» και μετά «σχετίζονται». Η σχέση δεν είναι εξωτερική στα

όντα — είναι αυτό που τα συγκροτεί ως αυτό που είναι. Αυτές οι τρεις υπερβάσεις δεν αθροίζονται απλώς — συγκροτούν μαζί ένα νέο οντολογικό παράδειγμα που ο Καρπούζος αποκαλεί — ή που θα μπορούσε να αποκληθεί — μετα-οντολογία: μια σκέψη που δεν ερωτά «τι είναι τα όντα» αλλά «πώς είναι ο τρόπος του Είναι» — με τρόπο που υπερβαίνει κάθε προηγούμενο οντολογικό πλαίσιο.

Ο Σφαιρικός Χωροχρόνος ως Μετα-Φιλοσοφικό Εγχείρημα

Η μετα-φιλοσοφική σκέψη του Αλέξη Καρπούζου, και ιδιαίτερα η έννοια του Σφαιρικού Χωροχρόνου, αντιπροσωπεύει ένα σπάνιο φιλοσοφικό εγχείρημα: την απόπειρα να σκεφτούμε το σύνολο της ύπαρξης — χώρο, χρόνο, συνείδηση, μηδέν — ως ενιαία δυναμική δομή, χωρίς να αναχθούμε σε καμία μερική αρχή και χωρίς να εγκαταλείψουμε τη φιλοσοφική αυστηρότητα. Αυτό το εγχείρημα δεν κινείται στο κενό: διαλέγεται κριτικά με ολόκληρη την ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας — από την ηρακλείτεια ροή ως τη Χαϊντεγγεριανή χρονικότητα, από την Πλωτινική ολομέρεια ως τη Σπινοζική Substantia. Ωστόσο, δεν είναι εκλεκτικός συγκερασμός ούτε συγκριτιστική σύνθεση — είναι πρωτότυπη φιλοσοφική σκέψη που χρησιμοποιεί αυτές τις παραδόσεις ως ορμητήρια για να προχωρήσει πέρα τους. Το φιλοσοφικό διακύβευμα δεν είναι αφηρημένο. Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από έναν βαθύ κατακερματισμό — της γνώσης σε αδιάπεραστες ειδικότητες, της κοινωνίας σε αδιάλεχτα κομμάτια, της ανθρώπινης ύπαρξης σε αποσυνδεδεμένες στιγμές. Ο Σφαιρικός Χωροχρόνος δεν προσφέρει λύση — δεν είναι συνταγή. Προσφέρει ένα φιλοσοφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο κατακερματισμός αυτός καθίσταται ορατός ως αυτό που είναι: όχι η «φυσική» κατάσταση των πραγμάτων, αλλά συνέπεια ενός μερικού, αφηρημένου τρόπου σκέψης που λησμόνησε το σύνολο. Ο φιλοσοφικός στοχασμός, για τον Καρπούζο, δεν επιλύει αυτά τα προβλήματα — τα αντιμετωπίζει ριζικά, ανοίγοντας χώρο για μια διαφορετική κατανόηση της ύπαρξης. Και αυτό, στο τέλος, είναι ίσως η πιο

αυθεντική αποστολή της φιλοσοφίας: όχι να απαντά, αλλά να ερωτά με τρόπο που μεταμορφώνει.